

*Мацегора Я. В., кандидат психологічних наук, С.Н.С.,
старший науковий співробітник НДЛ МПС
службово-бойової діяльності внутрішніх військ НДЦ
службово-бойової діяльності внутрішніх військ (м. Донецьк)*

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНИХ ДЕСТРУКЦІЙ ТА ДЕФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті вивчається питання професійних деструкцій та професійних деформацій фахівців із посиланням до поглядів різних дослідників. Автор розглядає зазначені феномени на прикладі професійного середовища правоохоронних органів і визначає онтогенез професійних деструкцій у працівників органів внутрішніх справ. Дослідження проблеми професійних деструкцій та деформацій спрямовано на більш конкретне визначення цих феноменів та відокремлення межі їх проявів у процесі професійного становлення правоохоронця. Також визначено шляхи подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Ключові слова: професіоналізм, професійний розвиток, правоохоронця, професійна адаптація, професійна деформація, професійна деструкція, професійне середовище органів внутрішніх справ,

В статье изучается вопрос профессиональных деструкций и профессиональных деформаций по взглядам разных исследователей. Автор рассматривает указанные феномены на примере профессиональной среды правоохранительных органов и определяет онтогенез профессиональных деструкций у работников органов внутренних дел. Исследование проблемы профессиональных деструкций и деформаций направлено на более конкретное определение этих феноменов и отделения границ их проявлений в процессе профессионального становления правоохранителя. Также определены пути дальнейших исследований в данном направлении.

Ключевые слова: профессионализм, профессиональное развитие, правозащитника, профессиональная адаптация, профессиональные деформации, профессиональные деструкции, профессиональная среда органов внутренних дел.

Постановка проблеми. Стан сучасного економічного розвитку українського суспільства викликає певні зміни у структурі особистості професіонала. Відбувається реформування державних установ, внаслідок чого змінюються завдання окремих підрозділів, що викликає додаткове

психоемоційне навантаження на їх працівників. Таких змін зазнають й працівники правоохоронних установ: внутрішні війська МВС України, міліція, прокуратура, служба безпеки України, МНС України тощо. Збільшення психоемоційного навантаження потребує додаткових зусиль психіки працівників для адаптації до умов, що змінюються. Внаслідок нестатку резервів психіки у працівників можуть розвиватися професійні деформації або професійні деструкції. Тому вивчення онтогенезу особистості у професійній діяльності та виявлення факторів, що спричиняють розвиток її негативних наслідків (деструкції, деформації тощо) є актуальним завданням для інженерної та юридичної психології.

Процес професійного становлення (професійної адаптації) – це складний та довгостроковий процес, який розпочинається з моменту вступу до трудової діяльності та продовжується протягом всього життя суб'єкта праці. Процес професійного

становлення може супроводжуватися певними проблемами. Нефф виділив п'ять типів порушень трудової адаптації: низька професійна мотивація, жах та тривога у відповідь на вимоги професійної продуктивності, ворожість та агресія, залежність та соціальна наївність [1]. Вчасна діагностика у молодих фахівців підрозділів екстремальних видів діяльності зазначених станів особистості дозволяє здійснювати профілактику професійних деструкцій та деформацій.

Останнім часом актуальність вивчення деструктивних змін особистості працівника та розвиток професійних деформацій набула сили. Вчені доходять висновку, що дослідження цих явищ носить комплексний характер та стоїть на перехресті різних наук: медицини, юриспруденції, філософії, психології тощо.

В юридичній психології поняття «професійна деструкція» досить часто вживається в контексті поняття «професійна деформація», що заважає цілковитому уявленню причинно-слідчої залежності його виникнення та розумінню механізму його запобігання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням становлення особистості під впливом професійної

діяльності займалися багато зарубіжних та вітчизняних психологічних шкіл. Так, розгляд цього питання можна зустріти в роботах К. Юнга, І. Ялома, Е. Еріксона, Ф. Перлза, К. Роджерса, які розглядали особливості розвитку особистості у професії через характер реалізації свідомих та безсвідомих потреб через професійну діяльність. За думкою фахівців психоаналітичних та гуманістичних психологічних напрямів невідале прилаштування до умов професійного середовища, нездатність реалізувати себе у професії, професійні невдачі приводили до розвитку внутрішніх конфліктів, неврозів та, у найскладнішому випадку, деструкції особистості [2, 7].

Особистісні зміни протягом професійної діяльності розглядалися в роботах С. Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананєва, О.М. Леонтева, Б.Ф. Ломова, В.Н. Мясіщєва. Вітчизняні психологи збігаються на думці, що професійна деструкція є результатом негативних відносин людини та її професії [3].

На сучасному етапі дослідження феномену професійної деструкції досить структурно зазначений феномен представлено в роботах Е.Ф. Зеєра, А.О. Деркача, А.К. Маркової, С.О. Дружилова, Е.Е. Симанюк, Е.О. Бутиліної, О.П. Єрмолаєвої, Л.М. Корнєєвої тощо.

Автори зазначають, що професійна деструкція може супроводжувати будь-який трудовий процес. Отже, професійний розвиток неможливий без втрати вже надбаних якостей особистості. Під час професійної адаптації особа втрачає ті здібності, які заважають або не потрібні їй для здійснення професійної діяльності та здобуває необхідні. Під впливом професійного середовища та особистості фахівця можуть виникати професійні деструкції. Вчені визначають професійну деструкцію як руйнування та зміну структури особистості та самої професійної діяльності під впливом змін, що вже утворилися в самій професії та індивідуальних змін фахівця. Е.Ф. Зеєр звертав увагу на те, що внаслідок тривалої, постійної та інтенсивної діяльності виникає професійна стома, зменшується репертуар способів реалізації діяльності, втрачаються певні навички та зменшується ефективність праці. Наслідком такої тенденції є депрофесіоналізація, що спричиняє розвиток

професійних деструкцій. Він вказував, що на розвиток професійних деструкцій впливають зовнішні фактори (структура трудової організації, соціально-економічний стан держави, організація праці на підприємстві, устої та традиції професійного середовища тощо), особливості взаємодії суб'єкта праці з іншими представниками професійного середовища (колектив, стиль керівництва, стосунки з колегами), та індивідуальні особливості самого суб'єкта праці (характер, тип темпераменту, мотивація, адаптаційні здібності, життєві принципи тощо) [4].

Під час узагальнення результатів дослідження негативних наслідків професійного розвитку фахівця А.К. Маркова, наприклад, встановила тенденції розвитку професійних деструкцій: появу негативних рис характеру та відхилень від соціальних та індивідуальних норм професійного розвитку; дезінтеграцію професійного розвитку та розпад професійної свідомості; низьку професійну мобільність і зникнення навичок адаптації до нових умов праці, дезадаптацію; зменшення наявного професіоналізму та професійного мислення; відставання, сповільнення професійного розвитку порівняно з віковими і соціальними нормами; неузгодженість окремих ланок професійного розвитку, одна сфера «забігає вперед, інша відстає»; поява професійних деформацій особистості (наприклад, емоційне виснаження, вигорання, збиткова професійна позиція); професійні хвороби чи втрата працездатності [6].

Проблему професійних деструкцій також останнім часом піднімають в свої роботах Р.М.Грановський, Н.С. Пряжников, В.С. Агавелян, С.П. Безносов, Є.І. Рогов. Проте визначитись у поглядах на зазначений феномен автори поки що не можуть. Їх роботи відрізняються значним різноманіттям підходів та концептуальних схем вивчення.

Формування цілей статті. Метою статті визначено більш детальне вивчення феномену професійної деструкції у його порівняння з феноменом професійної деформації на прикладі працівників правоохоронної системи. Виявлення смислових аспектів схожості та відмінностей зазначених феноменів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми вже зазначали раніше, що під час дослідження феномену професійної деструкції в психології виявилися деякі збіги

у визначенні понять професійна деструкція та професійна деформація.

Поняття професійна деформація від лат. deformation – це когнітивні викривлення, дезорієнтація особистості, яка виникає в наслідок тиску внутрішніх та зовнішніх факторів професійної діяльності, та призводить до формування специфічно-професійного типу особистості.

У науковій літературі немає жодного підходу до визначення терміну «професійна деформація». Труднощі із розкриттям цього феномену пов'язані, перш за все, із складністю структури та чисельністю форм проявів деформації в процесі професійної діяльності особистості.

Уперше термін «професійна деформація» був введений Пітером Сорокіним як такий, що описує негативний вплив професійної діяльності на людину. Професійну деформацію описували в своїх трудах такі вчені, як С.Г.Геллерштейн (1930), А.К.Маркова (1996), Е.Ф.Зеєр (1999, 2003). Професор Р.Конечний та доктор М.Боухал (60-ті роки ХХ сторіччя) вважали, що схильність до деформацій спостерігається у представників певних професій, зокрема в тих, що володіють необмеженою та безконтрольною владою. До такого типу фахівців можна прилічити представників правоохоронних органів [8].

Професійну деформацію в правоохоронній діяльності досліджували такі фахівці з юридичної психології як В.С. Медведєв, Л.М. Балабанова, О.М. Цильмак, Ю.Б. Ірхін, Г.В. Попова, Н.Е. Мілорадова, Н.І. Ковальчишина, Г.О. Литвинова та інші.

Професійна деформація працівника ОВС полягає у специфічних змінах рис його особистості, що виникають через тривале виконання правоохоронної діяльності. Ці зміни відбуваються на різних рівнях психічної організації, та полягають у наступному [8]:

1) посилення провідних рис характеру. Наприклад, пильність трансформується у підозрілість, впевненість у самовпевненість, наполегливість у впертість, вимогливість у прискіпливість.

2) активізація та розвиток деяких негативних рис (жорсткість, мстивість, агресивність, спонтанність).

3) припинення розвитку окремих рис характеру, що мінімально задіюються під час

роботи: індивідуалізм, ініціативність, творчість, дружелюбність.

4) дисгармонійна та спотворена взаємодія підструктур особи та окремих рис характеру, що призводить, наприклад, до стагнації та шаблонності мислення, стереотипізації, поглинанням корпоративної культури професійного середовища індивідуальності особистості, внаслідок чого особа поступово втрачає контакти із непрофесійним середовищем. У такому разі працівники можуть бути завзятими під час виконання службових завдань проте втратити здібність адаптуватися до умов цивільного середовища.

Слід підкреслити, що професійна деформація у працівників ОВС по-різному проявляється в їх характері та поведінці. Працівник може фіксувати свою увагу виключно на негативних проявах життя, бачити в людях тільки неправомірні поступки, трактувати дійсність крізь статті кримінального кодексу, вважати, що усі неправомірні дії людина скоює навмисно, усвідомлено та ставитись до правопорушників занадто жорстоко. У купі зазначені прояви професійної деформації визначають явище правового нігілізму, до якого найбільш схильні слідчі, оперуповноважені, керівники низової ланки ОВС.

Відмітимо, що професійна деформація правоохоронців проявляється під час перенесення стилю службового спілкування на поза професійні стосунки. Дуже часто від цього страждають близькі родичі.

Спочатку такий процес носить неусвідомлюваний характер та з часом стає усвідомлюваним і навіть нав'язливим. Особливо це проявляється у стилі речі, вживанні специфічного професійного жаргону, загального збіднення лексики.

Ознаки професійної деформації можуть проявлятися у «загрубінні» особистості. Людина не здатна засвоювати нову інформацію, цікавитись та захоплюватись чимось іншим окрім професії. Професія посідає ключову позицію у житті фахівця. У нього формується постійна залежність від професійного середовища та діяльності. В психології цей процес отримав назву «професійний трудоволізм».

В цілому характер професійної деформації відображається у поступовому поширенні професійного образу «Я» на інші складові особистості.

Таким чином, професійна деформація має на увазі зміну існуючої форми особистості працівника, зменшення одних рис характеру та збільшення інших, більш необхідних під час виконання професійної діяльності. На нашу думку, професійна деформація не має виключно негативного характеру та може навіть сприяти більш ефективній праці.

За своєю суттю термін деструкція (від лат. *destruction*) визначає процес руйнування структури будь-чого. Тоді професійна деструкція – це руйнування структури професійної діяльності та особистості фахівця, що негативно позначаються на результаті праці та стані самої діяльності.

На відміну від професійної деформації професійна деструкція має на увазі більш суттєві зміни та більш вагомі наслідки.

Дослідники стверджують, що професійні деструкції – це негативні наслідки робочих стресів, що поступово накопичилися у вигляді стійких змін структури й змісту професійної діяльності, а також структури особистості суб'єкта. Професійні деструкції негативно позначаються на продуктивності та задоволеності працею, функціональних і міжособистісних взаємодіях з партнерами, а також на розвитку особистості суб'єкта праці. Професійні деструкції пов'язані як із загальними чинниками життєдіяльності людини (віковими кризами та ін.), так і з специфічними детермінантами [4, 5, 9].

Підкреслимо, що розвиток професійних деструкцій є наступною фазою професійної деформації. Складність відокремлення цих понять знаходиться в тому, що обидва феномени описують один психологічний процес – професійний розвиток особистості, однак характеризують різні його стадії. Наступна стадія професіоналізації замінюється депрофесіоналізацією, що спричиняє розвиток професійних деструкцій. Виникнення й розвиток професійних деструкцій знижує продуктивність, негативно впливає на мотивацію та професійну позицію.

Професійна деструкція на відміну від професійної деформації має виключно негативних характер впливу на результат праці. Працездатність працівника з наявністю в нього професійних деструкцій завжди знижена на відміну з профдеформованим працівником.

Під час вивчення тенденцій та детермінант професійних деструкцій було встановлено, що вони дещо схожі з детермінантами розвитку професійної деформації. Так Е.Ф. Зеєр визначив наступні детермінанти професійної деструкції: неусвідомлювані мотиви вибору професії, деструкції очікувань на початковому етапі адаптації до професійного середовища, існуючі жорсткі стереотипи професійної поведінки, неконструктивні типи психологічних захисних механізмів, емоційна насиченість праці та часті негативні емоційні стани, зниження рівня інтелекту із збільшенням стажу праці, індивідуальна межа професійного розвитку особистості, старіння працівника [4].

Розглянемо фактори, що неминуче впливають на фахівців правоохоронної системи та спричиняють розвиток професійної деструкції.

До зовнішніх факторів дослідники відносять емоційно напружені умови праці та її високу інтенсивність, високі вимоги до результатів праці в умовах дефіциту часу, обмежену свободу під час прийняття виробничих рішень, високу відповідальність, конфліктні ситуації, неправдиве заохочення та неадекватну підтримку з боку керівника. Зазначені чинники носять загальний стресовий характер та в окремих випадках не завдають шкоди професійному розвитку працівника, а навпаки сприяють йому. Проте, коли вказані фактори є постійними та мають хронічну форму, можна говорити про загрозу розвитку у працівника професійної деструкції.

Негативні емоційні стани, що часто повторюються зі зростанням стажу роботи призводять до зниження толерантності правоохоронців та формування в них синдрому «емоційного вигорання». Синдром емоційного вигорання А.К.Маркова визначає як тенденцію професійної деструкції. Емоційна насиченість правоохоронної діяльності приводить до підвищеної дратівливості, перезбудження, тривожності, нервових зривів тощо.

Також, слід зазначити, що різноманітні акцентуації характеру співробітника можуть теж ініціювати прояви професійних деструкцій. Відомо, що будь-яка професійна діяльність сприяє деформації особистості. По мірі професіоналізації успішність виконання діяльності починає визначатися сукупністю

професійно важливих якостей, деякі з котрих з часом поступово трансформуються в професійно небажані якості, розвивається так названа професійна акцентуація. З часом при несприятливих та напружених умовах праці професійна акцентуація може перетворитись у патологічну рису характеру, тоді мова вже йде про професійну деструкцію.

На стадії професіоналізації по мірі становлення індивідуального стилю діяльності знижується рівень професійної активності особистості, створюються умови для стагнації професійного розвитку: виникають міліцейські стереотипи у відношенні до громадян, використовуються одноманітні способи взаємодії з ними, без врахування індивідуально-психологічних особливостей та вимог соціально-економічної ситуації в країні.

На сучасному етапі розвитку суспільства зростає цінність висококваліфікованих кадрів. Це є актуальним і для органів внутрішніх справ.

Роботодавці та дослідники сходяться на думці, що в гармонійному професійному становленні фахівця велику роль відіграє його активність, професійна спрямованість, мотивація та потреба в самореалізації.

Професійна Я-концепція правоохоронця визначається уявленням суб'єкта праці про себе як про частину професійного суспільства, носія професійної культури правоохоронця, його професійних норм, правил, традицій, що мають місце в ОВС. Центральним механізмом формування професійної Я-концепції є професійна ідентифікація [10]. Проблема професійної ідентифікації сучасного правоохоронця полягає не в тому, до якої професійної групи відносить себе молодий фахівець, а з яким правоохоронцем він себе ототожнює.

Аналіз професійної ідентифікації молодого працівника ОВС як механізму професіоналізації свідчить, що моделями засвоєння стандартів реалізації професійної ролі молодого правоохоронця нерідко виступають моделі, що мають напівкримінальний, а то й кримінальний характер. Досить часто можна почути від молодого фахівця або курсанта вислів «чесною працею на хліб не заробиш й не проживеш». Внаслідок такої ідентифікації правоохоронець може перетворитись у професійного маргінала.

Явище професійного маргіналізму є одним з найпоширеніших проявів професійної деструкції у сучасному професійному середовищі, особливо серед державних установ [11].

Ситуація професійної маргіналізації правоохоронної структури стає досить утрудненою для підготовки молодого поповнення в системі ОВС. Феноменом сучасного професійного середовища в системі ОВС є значне зменшення справжніх професіоналів зі стійкою професійною ідентичністю та міцним морально-правовим стрижнем. З аналітичних довідок МВС України відомо, що серед особового складу ОВС відсоток молодих, не досить досвідчених фахівців, значно перебільшує відсоток зрілих професіоналів. Так, в середньому, на 20 молодих фахівців приходить 3 досвідчених [12].

Таким чином, з часом в системі ОВС зменшується кількість «взірців» для формування у молодого правоохоронця професійної Я-концепції. Це ставить під загрозу ефективність інституту наставництва та адаптацію молодих фахівців. Зв'язок професійної ідентифікації та адаптації молодого особового складу полягає в тому, що від того наскільки адекватно сформована професійна Я-концепція правоохоронця буде залежати успішність входження ним у професійне середовище та його особистісна стійкість до професійної деструкції.

Висновки до статті. Дослідження феномену професійної деструкції на наш погляд відносно нове та просторе поняття у сфері інженерної психології, яке потребує детального вивчення та систематизації. Досить невизначеним на наш погляд залишаються питання проявів та тенденцій розвитку професійних деструкцій. Слід зауважити, що прояви професійної деструкції дещо збігаються з тенденціями, які визначила А.К. Маркова та інші дослідники цього питання. Це підкреслює специфічність та суб'єктивність наукового сприйняття зазначеного феномену, пояснює складність його дослідження та необхідність подальшого вивчення. Подальшими дослідженням цього феномену може бути виявлення типу професійних деструкцій за окремими напрямками правоохоронної діяльності та їх подальша класифікація та типологізація.

Література

1. Психологическая энциклопедия. 2-е изд./Под ред. Р.Корсинин, А. Ауэрбах. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.:ил.
2. Ильин, Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. / Е. П. Ильин – СПб.: Питер, 2008.
3. Завалишина, Д. Н. Субъективно динамический аспект профессиональной деятельности/ Д. Н. Завалишина// Психологический журнал, 2003. - № 6.- с. 5.
4. Зеер, Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: Учебное пособие для вузов./ Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк/ М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. - 240с.
5. Зеер, Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психол. журнал. - 1997. - Т. 18, 6. – С. 35-44.
6. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
7. Келвин С. Холл, Гарднер Теории личности. К.: PSYLIB, 2005
8. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія./ В. С. Медведєв/ – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1996. – 192 с.
9. Дружилов С.А. Профессиональные деформации и деструкции как индикаторы душевного неблагополучия человека/ С. А. Дружилов// Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 2 – С. 84-87.
10. Ковальчишина, Н. І. Формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ МВС України у процесі навчання. / Н. І. Ковальчишина/ Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія/ За ред. С.Д.Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Т. X., Вип. 2. – С. 249-258.
11. Ермолаєва, Е. П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда/ Е. П. Ермолаєва// Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 5. С. 69 - 78.
12. Губарєва, О. С. Стадії розвитку професійної компетентності працівників ОВС./ О. С. Губарєва// Наше право. – 2005. – № 3. – С. 34-39.

Macegora Yanina Ph.D., senior research fellow laboratory.

**PROBLEMS OF PROFESSIONAL DESTRUCTION AND DEFORMATION LAW
ENFORCEMENT OFFICERS**

This article studies the professional destructions and professional deformations. In article examines the ideas, both foreign and domestic authors and experts. The author analyzes in detail the definition of professional deformation and the forms of its manifestation in the process of professional development specialist. In addition, the article also defines the professional destruction, examines trends in its manifestations and determinants that cause its development. The author explores the manifestation of professional deformation and professional destruction of personality officers in law enforcement agencies. Study of the problem of professional destruction and deformation is focused on a more specific definition of these phenomena and the separation boundaries of their appearance in the professional development of law enforcement officers. In addition, the directions of further research in this area.

Keywords: professionalism, professional development law enforcement officers, professional adaptation, professional deformation, professional destructions, professional environment of the Interior.